RUS VA O‘ZBEK TILLARIDA TRANSPORT VOSITALARI NOMLARINING DERIVATSION XUSUSIYATLARI

Xushmurodova Kamola Baxtiyor qizi

Turon universiteti Xorijiy tillar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada rus va o‘zbek tillarida transport vositalari nomlarining derivatsion xususiyatlari, ularning yasalish usullari va strukturaviy modellari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, transport leksikasining shakllanishida affiksatsiya, kompozitsiya, abbreviatsiya hamda sintaktik usullarning o‘rni yoritiladi. Ikki tilda transport vositalari nomlarini hosil qilishda ishtirok etuvchi so‘z yasovchi vositalar, derivatsion munosabatlar va mahsuldor modellar aniqlanadi. Shuningdek, yangi transport nomlarining yuzaga kelishida tilning ichki imkoniyatlari va tashqi omillarning ta’siri ko‘rib chiqiladi. Qiyosiy tahlil asosida rus va o‘zbek tillaridagi transport leksikasining derivatsion tizimiga xos umumiy va farqli jihatlar ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: *derivatsiya, so‘z yasalishi, transport vositalari nomlari, so‘z yasovchi affikslar, affiksatsiya, kompozitsiya, abbreviatsiya, derivatsion model, mahsuldorlik.*

Аннотация. В статье рассматриваются деривационные особенности наименований транспортных средств в русском и узбекском языках, анализируются основные способы их образования и структурные модели. Особое внимание уделяется роли аффиксации, словосложения, аббревиации и синтаксического способа в формировании транспортной лексики. Выявляются общие и специфические закономерности словообразования, а также продуктивные деривационные модели в сопоставляемых языках. Исследование направлено на определение особенностей словообразовательной системы транспортной терминологии и механизмов пополнения её лексического состава.

Ключевые слова: *деривация, словообразование, наименования транспортных средств, словообразовательные аффиксы, аффиксация, словосложение, аббревиация, деривационная модель, продуктивность.*

Abstract. This article examines the derivational features of vehicle names in the Russian and Uzbek languages, focusing on their word-formation processes and structural patterns. Particular attention is paid to the role of affixation, compounding, abbreviation, and syntactic word formation in the development of transport vocabulary. The study identifies common and language-specific word-formation patterns, as well as productive derivational models in both languages. The research aims to reveal the structural characteristics of transport terminology and the mechanisms through which its lexical composition is expanded.

Keywords: *derivation, word formation, vehicle names, word-forming affixes, affixation, compounding, abbreviation, derivational model, productivity.*

Tilning lug‘at tarkibi doimiy ravishda rivojlanib, yangi tushunchalar va predmetlarni ifodalovchi leksik birliklar bilan boyib boradi. Ushbu jarayonda derivatsiya, ya’ni so‘z yasalishi muhim lingvistik mexanizm hisoblanadi. Ayniqsa, transport sohasi kabi ilmiy-texnik taraqqiyot bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan yo‘nalishlarda yangi nomlarning hosil bo‘lishi faol kuzatiladi.

Rus va o‘zbek tillarida transport vositalari nomlarining derivatsion xususiyatlarini o‘rganish ikki tilning so‘z yasalish tizimidagi umumiy qonuniyatlar va o‘ziga xos jihatlarni aniqlash imkonini beradi.

Rus tilida transport vositalari nomlarining hosil bo‘lishida suffiksatsiya muhim o‘rin egallaydi. Masalan, «грузовик» so‘zi «груз» asosiga so‘z yasovchi -овик suffiksining qo‘shilishi orqali hosil bo‘lgan. «Ледокол» so‘zida esa «лёд» va «колоть» asoslari bilan bog‘liq komponentlar birlashib, muayyan vazifani bajaruvchi transport vositasining nomini yuzaga keltirgan.

O‘zbek tilida ham affiksatsiya usuli orqali transport sohasi bilan bog‘liq nomlar shakllanadi. Masalan, «haydovchi» so‘zi «hayda-» fe’l asosiga -vchi qo‘shimchasini qo‘shish orqali hosil qilingan. Ushbu birlik bevosita transport vositasining nomini emas, balki uni boshqaruvchi shaxsni anglatadi. Bu misol transport terminologiyasining derivatsion doirasi faqat transport vositalari bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi.

Kompozitsiya usuli ham transport nomlarining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Rus tilidagi «пароход», «паровоз», «тепловоз», «электропоезд» kabi birliklar bir nechta komponentning birikishi asosida hosil bo‘lgan. O‘zbek tilida esa «yuk mashinasi», «ot-arava», «elektr poyezd» kabi birliklarda komponentlarning birikishi orqali yangi nomlar yuzaga keladi.

Ikki til o‘rtasidagi muhim farqlardan biri shundaki, rus tilida murakkab so‘zlar ko‘pincha bir butun leksik birlik shaklida ifodalansa, o‘zbek tilida ayrim transport nomlari sintaktik usulda, ya’ni so‘z birikmalari orqali shakllanadi.

Transport leksikasida qisqartmalar ham alohida o‘rin tutadi. Rus tilidagi «МАЗ», «КАМАЗ», «ЗИЛ» kabi nomlar tarixan korxona va ishlab chiqarish tashkilotlari nomlari bilan bog‘liq qisqartmalardir. Ular hozirgi nutqda avtomobil markalarini ifodalovchi nomlar sifatida qo‘llanadi. Bunday birliklarni oddiy so‘z yasalishidan farqlash va ularning abbreviatsion xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Zamonaviy transport leksikasining rivojlanishida yangi derivatsion birliklarning shakllanishi ham kuzatiladi. Texnologik yangiliklar, transport vositalarining funksional imkoniyatlari va konstruktiv xususiyatlari yangi nomlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda. Shu jihatdan transport nomlarining derivatsion tahlili tilning nominativ imkoniyatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, rus va o‘zbek tillarida transport vositalari nomlarini shakllantirishda kompozitsiya va sintaktik usul umumiy xususiyat sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq ularning grammatik ifodalanishi va tarkibiy tuzilishida farqlar

kuzatiladi. Rus tilida пароход, паровоз, тепловоз kabi qo‘shma so‘zlar yaxlit leksik birlik sifatida shakllangan bo‘lsa, o‘zbek tilida yuk mashinasi, elektr poyezd, yo‘lovchi avtobusi kabi birikmalar keng qo‘llanadi. Bu holat ikki tilning so‘z yasalish tizimidagi strukturaviy xususiyatlarni namoyon etadi.

Transport vositalari nomlarining derivatsion tarkibida abbreviatsiya va qisqartmalar ham alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, zamonaviy texnika va avtomobilsozlik sohasida qisqartma shakllar keng tarqalgan. Rus tilidagi ЗИЛ, МАЗ, КАМАЗ kabi nomlar dastlab korxona va ishlab chiqarish tashkilotlari nomlari bilan bog‘liq qisqartmalar sifatida yuzaga kelgan, keyinchalik esa muayyan transport vositalarining nomi sifatida qo‘llanila boshlagan. O‘zbek tilida ham xalqaro avtomobil markalari va ularning qisqa shakllari kundalik nutqda faol ishlatiladi. Bunday birliklarni tahlil qilishda ularning oddiy so‘z yasalish mahsuli emas, balki qisqartma asosida shakllangan atoqli nomlar ekanligini hisobga olish lozim.

Rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlarining derivatsion xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

Har ikki tilda transport leksikasining rivojlanishida so‘z yasalish jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Rus tilida suffiksatsiya va murakkab so‘zlarning shakllanishi transport nomlari tarkibida faol namoyon bo‘ladi.

O‘zbek tilida affiksatsiya bilan bir qatorda sintaktik usul orqali transportga oid nomlar hosil qilish keng qo‘llanadi.

Abbreviatsiya va xalqaro nomlar zamonaviy transport leksikasining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi.

Transport vositalari nomlarining derivatsion tahlili ikki tilning so‘z yasalish tizimidagi umumiy va farqli qonuniyatlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlarining derivatsion xususiyatlarini qiyosiy tadqiq etish zamonaviy transport

terminologiyasining shakllanish mexanizmlarini, so‘z yasash modellarining mahsuldorligini va leksik tizimning rivojlanish tendensiyalarini aniqlash uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — Москва. 1том.
2. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. — Москва.
3. Ахманова О. С. Словообразование в современном русском языке. М.: Просвещение, 2010. 256 с.
4. Сафаров Ш. Ўзбек тили лексикологияси ва сўз ясалиши. Тошкент: Фан, 2016. 280 б.
5. Реформатский А. А. Введение в языковедение. М.: Аспект Пресс, 2019. 640 с.
6. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.